

Doc. dr. sc. Bilal Hasanović

AUSTROUGARSKA OKUPACIJA BOSNE I HERCEGOVINE I NOVE DRUŠTVENO- POLITIČKE, KULTURNE I VJERSKO- PROSVJETNE PRILIKE

Sažetak

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske monarhije (1878) muslimani u BiH doživljavaju krupne društvene, političke i kulturne promjene. Mnogobrojne kulturne, političke i ekonomske veze između Bošnjaka i dalekih centara islamskog, političkog i kulturnog života islamskog svijeta bile su skoro prekinute. Bosanski su muslimani bili prisiljeni da prihvate tekovine zapadne civilizacije, ili da nestanu. Taj put njihovog prilagođavanja bio je težak i mukotrpan, što je bio razlog da se mnogi odluče na selidbu iz Bosne, pretežno u pravcu Turske.

Prve dvije decenije nakon okupacije nisu bile obilježene značajnijim političkim, kulturnim i vjerskim gibanjima. Prvi pokreti koji su obilježili bošnjačku kulturnu i političku scenu, pojavili su se koncem 19. i početkom 20. stoljeća. U njima su došli do izražaja bošnjački zahtjevi za vjersko-prosvjetnom i vakufsko-me'arifskom autonomijom, odnosno pokrenuti su mnogi kulturno-prosvjetni, ekonomski i humanitarni projekti, koji su značajno pokrenuli svijest Bošnjaka o neophodnosti kulturne i nacionalne emancipacije.

Na prosvjetnom planu austrougarska administracija u Bosni i Hercegovini nastojala je da uvede zajedničko (za sve tri konfesije) osnovno obrazovanje, pri čemu je naišla na otpor, kako Katoličke crkve, tako i konzervativnog dijela Bošnjaka, koji su se energično protivili svim novinama sa Zapada, pri čemu je posebno bio naglašen otpor školovanju muslimanske ženske djece.

Osnovno muslimansko školstvo – mektebi, tri decenije nakon okupacije, bilježilo je izvjesne pozitivne rezultate, iako je samo 2% muslimanske djece bilo uključeno u državne osnovne škole, što je bio predmet žestoke kritike državne prosvjetne politike od strane nekih bošnjačkih zastupnika u Bosanskom saboru.

Uvod

Okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske monarhije 1878. godine Bošnjaci su doživjeli velike društveno-političke i kulturne promjene, koje su se, prije svega, manifestirale u potrebi prilagođavanja novoj društveno-političkoj i ekonomskoj stvarnosti kapitalističkog sistema.

“Taj događaj“, ističe historičar dr. Mustafa Imamović, „u povijesti ovoga naroda može se upoređivati samo sa onim sudbonosnim zaokretima koji presijecaju tok historije i upućuju je drugim pravcem, izazivajući najrazličitije velike i male drame u životu ljudi. Dolazak Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu značio je za Bošnjake prelazak iz jedne civilizacije u drugu, sasvim različitu kulturu i način života, što nije moglo proći ni jednostavno, ni bezbolno, niti brzo.”¹

Mnogobrojne kulturne, političke, ekonomske i druge veze, uspostavljene između Bošnjaka i dalekih centara političkog, kulturnog i vjerskog života islamskog svijeta, okupacijom Bosne, bile su skoro prekinute. Bošnjaci su se našli u vrlo teškom položaju i dugo vremena nisu uspjeli da se snađu. Bili su prisiljeni da prihvataju tekovine nove, zapadne civilizacije, ili da nestanu. Taj put njihovog prilagođavanja novoj društvenoj stvarnosti bio je težak i mukotrpan.

Prve dvije decenije nakon okupacije nisu bile obilježene nikakvim značajnijim političkim, kulturnim, vjerskim ili socijalnim gibanjima među Bošnjacima. Prvi pokret koji je snažnije mobilizirao Bošnjake (1899-1909), bila je borba za vjersku i vakufsko me'arifsku autonomiju. Taj pokret nastao je kao odgovor “bošnjačkog elementa” austrougarskom, u biti katoličkom kulturnom i političkom okruženju, odnosno kao težnja da se kao narod održi na ovim prostorima i sačuva svoj vjerski, kulturni i nacionalni identitet.

TP¹PTDr. Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1996, str. 361.

Nova realnost kapitalističkog društvenog sistema u koji su Bošnjaci potpuno nepripremljeno ušli, dovela ih je u sasvim novi kulturno-povjesni kontekst, koji ih je prisilio da, hvatajući korak sa drugima, postepeno otvaraju nove vidike svojoj kulturnoj, ekonomskoj, prosvjetnoj i svakoj drugoj perspektivi.²

Prodor zapadnoevropske civilizacije, nakon 1878. godine, zajedno sa kapitalističkim društvenim uređenjem, bio je neminovnost, ne samo tadašnje Bosne i Hercegovine, nego i Evrope, pa i cijelog tadašnjeg modernog svijeta. To je bila stvarnost prema kojoj se moralo jasno odrediti, odnosno prihvatiti iz te civilizacije ono što je dobro i pozitivno, a sačuvati elementarne vrijednosti islamske civilizacije. Svako drugo rješenje bilo je apstrakcija i vodilo nestansku islama i muslimana sa ovih prostora.

U to vrijeme, međutim, malo je, na ovim prostorima, bilo dalekovidnih i hrabrih muslimanskih intelektualaca i alima, koji bi svojim učenjem i naprednim stavovima podsticali ovaj pozitivni društveni trend i progres muslimana.

Selidba iz Bosne

Veliki dio bošnjačkog stanovništva ostao je u novonastalim društvenim uvjetima nepismen, što je rezultiralo kulturnom i ekonomskom zavisnosti od ostala dva naroda – Srba i Hrvata, koji su se relativno brzo uspjeli snaći i prilagoditi novim društvenim promjenama. Stoga je znatan dio bošnjačke populacije, odmah po austrougarskoj okupaciji, počeo seliti u Tursku.

Prema službenim podacima iz Bosne se u periodu od 1883. do 1915. godine iselilo 63.946 muslimana. Ako se ima u vidu da nedostaju podaci o iseljavanju za prvih pet godina okupacije, kada je iseljavanje bilo najintenzivnije, onda se pouzdano može govoriti o cifri od preko sto hiljada Bošnjaka, koji su u tom periodu napustili Bosnu i odselili u Tursku. Ako se ova cifra stavi u odnos sa brojem Bošnjaka, kojih je prema popisu iz 1910. godine bilo 612.137, ili 32,25 posto od ukupnog broja stanovništva Bosne i Hercegovine, onda je to 15 - 16 posto populacije muslimana.³

TP²PTIsto, str. 362.

³ Alija Nametak, *Statistički podaci o broju stanovnika u Bosni i Hercegovini u posljednjih sto godine u odnosu na muslimane*, Glasnik VIS br. 3-5, XXI, 1958, str. 139-157.

Austrougarska obrazovna politika

Austrougarski obrazovni sistem, uspostavljen nakon okupacije Bosne i Hercegovine, imao je bitnih razlika u odnosu na prethodni, osmanski. To se, prije svega, odnosi na otvaranje novih, dotada u Bosni nepoznatih, državnih obrazovnih institucija, sa novim nastavnim i programskim sadržajima, nastavnim kadrom i kulturno-obrazovnim usmjerenjem.

Austro-Ugarska je u Bosni i Hercegovini naslijedila konfesionalni školski sistem. Hrvati i Srbi imali su svoje konfesionalne škole, a Bošnjaci svoje početne škole – mektebe, koji su pružali određenu pismenost, ali na arapskom pismu, koje je bilo prilagođeno bosanskom jeziku, takozvanoj *bosančici* ili *al-hamijado* pismu. Mektebi, međutim, nisu imali karakter osnovnih škola, kao što je bio slučaj sa školama kod Srba i Hrvata.

Politički kurs Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini imao je tendenciju obrazovanja jedinstvene državne osnovne škole koja bi odgovarala duhu nove društvene stvarnosti. “Cilj je bio organizirati takvo osnovno školstvo koje bi po kvalitetu nastave bilo na visini i privlačilo stanovništvo svih konfesija, a ujedno odgajalo djecu u duhu lojalnosti i privrženosti Habsburškoj monarhiji.”⁴

Jednoobrazovno školstvo koje je 1879. godine uvedeno pod nazivom “interkonfesionalne škole” imalo je za cilj da obuhvati što veći broj djece svih konfesija. Taj pokušaj austrougarske prosvjetne politike, međutim, nije imao značajnijeg uspjeha, budući da se se s time nije saglasila Katolička crkva, tačnije katolički nadbiskup Josip Štadler, koji je od 1881. godine predvodio Katoličku crkvu u Bosni i Hercegovini.⁵ Ideja o interkonfesionalnoj školi je na neki način zaživjela jedino kroz projekat *Narodne osnovne škole* što je trajalo do 1918. godine, odnosno do kraja austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom.⁶

Bošnjačka djeca su i dalje rijetko pohađala ove škole, ostavši i dalje vezana za sibjan-mektebe, a austrougarska uprava nije htjela da ih prisiljava na to, s obzirom da je jedan od glavnih ciljeva Monarhije bio aneksija Bosne i Hercegovine, a taj cilj se mogao postići jedino pridobijanjem Bošnjaka, odnosno begovata i uleme,

⁴ Ljuboje Dlustuš, *Školske prilike u Bosni i Hercegovini od okupacije do danas*, Školski vjesnik, Sarajevo 1894, str. 50.

⁵TP Vojislav Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463-1918*, Sarajevo 1965, str. 136.

⁶TP Isto

kao najuticajnijeg sloja bošnjačkog naroda. Austrougarska vlada bila je svjesna da bi svako prisiljavanje muslimana da pohađaju osnovne škole izazvalo reakciju, kako muslimanskih vođa, tako i naroda. Zato je ostavila ovu stvar “da teče po starom”.

Otpor austrougarskoj prosvjetnoj politici i bošnjački konzervativizam

Bošnjaci su se dugo opirali uključivanju djece u državne osnovne škole, zadovoljavajući se mektebima, čiji je broj u ovom periodu znatno porastao, kao svojevrsan odgovor na nova duhovna i prosvjetna strujanja sa Zapada. Pa i pokušaji reforme ovih obrazovnih institucija redovno su nailazili na oštru reakciju konzervativnih muslimanskih krugova. Kao ilustracija takvog otpora zorno nam može poslužiti primjer našeg književnika Safvet-bega Bašagića, koji je, školujući se u sarajevskoj gimnaziji, iz straha prema reakciji čaršije, morao imati duple knjige – jedne koje je držao u školi, a druge kod kuće.⁷ To potvrđuje i podatak po kojem je u državnoj gimnaziji, koja je osnovana u Sarajevu 1879. god. od 42 učenika bio upisan samo jedan Bošnjak. U mostarskoj gimnaziji, koja je otvorena 1893. god. od 65 učenika, samo je osam bilo Bošnjaka.⁸

Ozbiljne smetnje za intenzivnije uključivanje muslimanske djece u osnovne škole, predstavljale su i neke odredbe muslimanskog autonomnog Štatuta iz 1909. godine koji je svojim 162. članom propisivao da se muslimanska djeca ne mogu upisivati u osnovne škole dok ne završe trogodišnji mekteb, iako je i u osnovnim školama bila zastupljena vjeronauka, a mektebi su se, uz to, mogli pohađati uporedo sa osnovnom školom. Time je, praktično, bilo odgođeno, pa i spriječeno školovanje muslimanske djece u osnovnim školama, a potom i u srednjim i na fakultetima.

Posebno je bio izražen otpor školovanju ženske djece u državnim školama. Tako se, npr., desilo da su bošnjački poslanici u Bosanskom saboru 1911. godine prilikom donošenja Zakona o obaveznoj osnovnoj školi, tražili, što je Sabor i usvojio, da se unese klauzula po kojoj školovanje muslimanske ženske djece nije obavezno. Iako su se tome suprostavili neki od bošnjačkih zastupnika u Bosanskom saboru (dr. Hamdija Karamehmedović, dr.

TP⁷PT Dr. Muhamed Hadžijahić, *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, str. 124.

TP⁸PT Isto

Safvet-beg Bašagić, Ahmed Mehmedbašić, Šefkija Gluhić), nisu mogli spriječiti donošenje takvog zakona jer su činili saborsku manjinu.

Bošnjački intelektualci i nova shvatanja

Unatoč početnom otporu austrougarskoj prosvjetnoj politici, Bošnjaci su počeli shvatati da je njihovo mjesto, također, u novim kulturno-prosvjetnim prilikama, pa se iz austrougarskih škola u Bosni i Hercegovini počela regrutirati prva muslimanska svjetovna inteligencija. Ova bošnjačka inteligencija, zapravo, počela se formirati potkraj turskog perioda, za vrijeme vladavine Topal Osman-paše (1860-1869), koji je ohrabrivao mlade Bošnjake na izučavanje nauka, tako da se već u to vrijeme pojavilo petnaestak visokoobrazovanih bošnjačkih intelektualaca. U strukturi visokoobrazovanih Bošnjaka, uglavnom, su dominirale pravna, medicinska i nastavnička struka. Tehničkim znanostima Bošnjaci se nisu bavili, iako su po svojoj tradiciji bili usmjereni na zanatsku privredu. Razlog tome se, vjerovatno, može naći u njihovom preziru svega što je izgledalo moderno, pa tako i tehničkih znanosti.⁹

To, međutim, nije značilo da školovanje u modernim austrougarskim školama u Bosni i Hercegovini nije sa sobom nosilo i određene probleme. Odgojeni u tradicionalnoj muslimanskoj sredini, mladi Bošnjaci su se u školi susreli sa drugim odgojnim vrijednostima i sadržajima, koji su često bili u koliziji sa njihovim tradicionalnim shvatanjima i načinom života. To je vodilo ka formiranju bošnjačkih intelektualaca koji nisu bili uvijek u stanju da zauzmu kritički stav prema jednim i drugim vrijednostima, što je za posljedicu imalo formiranje osjećaja manje vrijednosti u odnosu na vlastitu sredinu, odnosno stvaranje tipa “otuđenih intelektualaca” koji su se, upravo takvi, susretali u muslimanskoj sredini.¹⁰ Takva otuđenja manifestirala su se kroz prihvatanje nacionalnih ideologija, koje su Bošnjacima nametane kroz državne škole, stipendije,¹¹ zaposlenja i druge vidove ideološke indoktrinacije.

TP⁹PT Isto, str. 128.

TP¹⁰PT Isto, str. 129.

TP¹¹PT Treba istaći da je austrougarska vlada u Bosni i Hercegovini davala stipendije jednom broju učenika i studenata, ali ne kao njihovo pravo na tu vrstu državne pomoći, nego kao politički motiv, odnosno “da se stipendija ima

S obzirom da su obrazovani ljudi činili državnu birokraciju i učestvovali u vlasti, od njih se tražilo da slijede zvaničnu državnu politiku, što je bio razlog da ih narod, najčešće, nije prihvatao.

Na drugoj, pak, strani postojao je sukob mišljenja između svjetovne i vjerske bošnjačke inteligencije, koja je imala snažan uticaj u narodu, ali koja se teško oslobađala nekih svojih konzervativnih i prevaziđenih naslijeđa. Pozitivan primjer u tom pravcu bio je reisu-l-ulema Mehmed Džemaluddin Čaušević (1870-1938), koji je svojom intelektualnom širinom i slobodnim duhom uspješno rješavati nesporazume na relaciji svjetovna inteligencija – ulema. Njegov intelektualni rad naišao je na odobravanje kako moderno obrazovanih intelektualaca, tako i napredne islamske uleme, koja je sve više shvatala svoju ulogu u savremenim društvenim gibanjima.

Politički i kulturno-prosvjetni pokreti

Karajem 19. i početkom 20. stoljeća bošnjačku kulturno-prosvjetnu i političku scenu obilježavaju dva relativno snažna narodna pokreta.

Na jednoj strani je pokret za vjersko-prosvjetnu i vakufsko-me'arifsku autonomiju Bosne i Hercegovine, koji je bio podstaknut širokim narodnim nezadovoljstvom načinom organizacije i upravljanja vjerskim i vakufskim poslovima, čija je ustrajna desetogodišnja borba rezultirati (1909) *Štatutom o vjersko-prosvjetnoj i vakufsko-me'arifskoj autonomiji* (o čemu će biti više govora drugom prilikom).

Na drugoj strani je pokret prioritarno kulturno-prosvjetne naravi koji je podsticao kulturno-prosvjetne, ekonomske, humanitarne i druge korisne društvene projekte. Ovaj pokret je 1900. godine osnovao književni list *Behar*, kulturno-prosvjetno društvo *Gajret*, sportski klub *El-kamer*, veći broj čitaonica, *Islamsku dioničku stampariju*, list *Ogledalo* i dr. Glavni protagonist ovog pokreta bio je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. U svojim zbirkama orijentalne književnosti, pod naslovom *Istočno blago* (1886) i bošnjačke narodne književnosti, pod naslovom *Narodno blago* (1887), Ljubušak je promovirao tezu o slavenskoj etničkoj pripadnosti Bošnjaka, odnosno njihovoj islamskoj kulturno-

smatrati kao milost koju Vlada dariva, kada to probitku zemlje za volju nalazi za dobro, a nipošto pravo koje bi ko imao od nje tražiti.”(Mitar Papić, *Školstvo u BiH*, str. 167)

civilizacijskoj pripadnosti, kao bitnoj komponenti bošnjačkog narodnog bića. Time je, u suštini, nastala ideološka koncepcija bošnjačkog kulturnog preporoda, po čemu su “bosansko tlo, slovensko porijeklo i jezik, te islam, tri bitna elementa bošnjačkog nacionalnog omeđivanja”.¹²

Među nosiocima ovog kulturnog preporoda isticali su se dr. Safvet-beg Bašagić, Osman Nuri Hadžić, Edhem Mulabdić i dr. koji su djelovali preko lista *Behar*, nastojeći da kod Bošnjaka pokrenu svijest o neophodnosti kulturnog preporoda i nacionalne emancipacije. Njihov program temeljio se na prosvjeti, otvaranju škola, pokretanju listova i časopisa i održavanju ravnoteže između zapadnoevropske i islamske civilizacije. Pokret je insistirao na uvođenju obaveznog osmogodišnjeg osnovnog školovanja, reformi islamskih obrazovnih i upravnih institucija, osnivanju Islamskog teološkog fakulteta, te većem uključivanju muslimanske djece u privredne, zanatske i stručne škole. Protagonisti ovog pokreta zahtijevali su otvaranje univerziteta u Sarajevu, kako bi se bošnjačka omladina mogla školovati i sticati visoku naobrazbu u svojoj domovini. Oni su, također, insistirali na uvođenju arapskog kao ravnopravnog pisma Bošnjaka.¹³

List *Bošnjak*, koji je izlazio u periodu od 1900. do 1911. godine okupljao je bošnjačke intelektualce koji su željeli da spoje istočne i zapadne civilizacijske vrijednosti. U tom krugu su prednjačili Edhem Mulabdić, Mehmed Hulusi, Hilmi Muhibić, dr. Safvet-beg Bašagić, Jusuf-beg Filipović i dr.¹⁴ Ovaj su list muslimanske mase, zbog njegovog odgojno-obrazovnog sadržaja, izuzetno dobro prihvatile.

U tom periodu pojavili su se i godišnji kalendari *Me'arif* (1894-1899) i *Bajraktar* (1894-1895), zatim časopisi *Nada* i *Bosanska Vila*, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, *Školski vjesnik*, listovi *Gajret*, *Biser* i dr.¹⁵

Značajno mjesto u bošnjačkom korpusu imalo je formiranje (1903) kulturno-prosvjetnog društva *Gajret*, koje je stipendiralo i školovalo veliki broj muslimanske djece i omladine. U tom projektu je bilo i otvaranje vakufskih domova za smještaj školske

TP¹²PT Isto, str. 410.

TP¹³PT Isto, str. 416.

TP¹⁴PT Dr. Muhamed Hadžijahić, hfz. Mahmud Traljić, *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1987, str.133.

TP¹⁵PT Isto

djece, prvo u Sarajevu, zatim u Mostaru, Banjoj Luci, Bihaću i Tuzli, u kojima je 1912. godine bilo zbrinuto 186 učenika.¹⁶

Osnivanjem prve Islamske dioničke štamparije u Sarajevu 1905. godine, koja je podstakla opću prosvjetnu akciju Bošnjaka, zaokružen je, zapravo, jedan značajan period kulturno-prosvjetnog djelovanja Bošnjaka u prvoj deceniji 20. stoljeća.

Međutim, iako su u Sarajevu do početka Prvog svjetskog rata izlazila četiri lista, štampana arebicom, na bosanskom jeziku – *Tarik, Muallim, Misbah i Jeni Misbah*, stanje bošnjačkog duha na kulturno-obrazovnom planu i dalje je bilo vrlo nepovoljno. Prema statističkim podacima iz 1910. godine samo je 5,64 % Bošnjaka znalo čitati i pisati latinicom i ćirilicom, a 11,21 % pravoslavnih i 29,11 % rimokatolika.¹⁷

Arapsko pismo, koje je kod muslimanskog stanovništva bilo relativno dobro rašireno, nakon 1878. godine izgubilo je svoj prvobitni značaj, jer je dolaskom Austro-Ugarske monarhije ostalo isključivo u domenu islamskih institucija.

Činom aneksije (pripajanja) Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj monarhiji 1908. godine srušene su iluzije jednog broja Bošnjaka o ponovnom povratku Sultana, a nova realnost postala je neminovnost traženja novih puteva i orijentacije u okviru austrougarske društveno-političke, ekonomske i kulturne stvarnosti.

Kritika austrougarske prosvjetne politike

Nakon konstituiranja bosanskohercegovačkog Sabora (15. juna 1910), počela su se, pored ostalih, razmatrati i pitanja iz domena kulturne i prosvjetne politike. Već na samom početku rada Sabora, jedan broj bošnjačkih zastupnika oštro je kritizirao prosvjetnu politiku austrougarske uprave u ovim krajevima, ističući da je 92 % stanovništva nepismeno, “da nema zemlje na Balkanu koja bi stajala tako nisko u pogledu opće pučke prosvjete”.¹⁸ Saborski zastupnik Šefkija Gluhic, otvoreno je govorio: “Naša je zemlja opterećena teretima moderne uprave, porezi su rasli iz dana u dan, narod je osiromašivao usljed teških poreza, a od moderne uprave kroz trideset godina nikakve koristi. /... / Kroz trideset dvije

TP¹⁶PT Ibrahim Kemura, *Vakufski konvikti*, Glasnik VIS, br. 1-2, 1970, str. 18-21.

TP¹⁷PT Dr. Muhamed Hadžijahić, *Islam i Muslimani u BiH*, str. 119.

TP¹⁸PT *Stenografski izvještaji o sjednicama Bosansko-hercegovačkog sabora*, Svezak I, Sarajevo, 1910, str. 41.

godine takozvanog kulturnog rada naše uprave, stojimo takorekuć ondje gdje smo i prije stajali. /.../ Ekonomski smo uništeni.”¹⁹ Hafiz Ahmed Mehmedbašić je u Saboru isticao da je austrougarska uprava u crno zavila muslimane svojom neshvatljivom politikom. Muslimani su, kako je isticao Mehmedbašić, svugdje zaostali, a u prosvjeti “više nego ikoli drugi elemenat”. Tek oko pet hiljada muslimanske djece je pohađalo osnovne škole, što nije ni sedmi dio ukupne dječije populacija ostalih konfesija, ili samo je 2 % od ukupno sposobne muslimanske djece za školu. Škole se nisu osnivale tamo gdje su muslimani u većini. U tim mjestima, kao što je kotar Cazin, nije bilo osnovnih škola.²⁰

Statut za vjersko-prosvjetnu i vakufsko-me’rifsku autonomiju (čl.162) predviđao je da se u državne škole ne mogu primati djeca koja nisu završila mekteb, čime je kod muslimanske djece početna nastava trajala sedam godina, što, kako ističe dr. Hamdija Karamehmedović, “jasno dokumentuje zlu volju naše Zemaljske uprave prema muslimanskom elementu”. Karamehmedović navodi neke apsurdne slučajeve, da se, npr., muslimanska djeca, koja su već krenula u osnovne škole i završila dva ili tri razreda, tjeraju iz ovih škola „/.../ ispred modernih pedagoga, gdje su se dobro obrazovali i vjerski i svjetski i gone u iptida’ijje, pred jednog učitelja, koji nema ni pojma u pedagogiji, koji ih samo muči turskim, tuđim i njima nepoznatim jezikom /.../” Zato, ističe dalje Karamehmedović, “muslimani treba sebi da postave osnovni cilj: prosvjetom - nacionalnoj svijesti, ekonomskom napretku i slobodi!”²¹

Karamehmedovićeva kritika je u pogledu osnovnog vjerskog obrazovanja, u najvećoj mjeri opravdana. Jer, uistinu, teško je shvatiti koliko su tadašnji islamski vjerski krugovi insistirali na višegodišnjem predškolskom vjerskom obrazovanju, koje je bilo realna smetnja muslimanskoj djeci da nastave redovno osnovno i srednje obrazovanje, a potom da se uključe i na više školovanje. To je, neosporno, bio jedan od krupnih razloga što bošnjačka djeca često nisu bila učenici i studenti na srednjim, višim i visokim školama.

Čak ni sama zakonska klauzula o obaveznom osnovnom školovanju, nije imala praktičnog značenja, jer se Vlada nije

TP¹⁹PT Isto, str. 44.

TP²⁰PT Isto, Svezak III, 1911, str. 874-876.

Isto, str. 879.

pobrinula da izgradi škole i obezbijedi stručni nastavni kadar. U prilog tome govori i činjenica da je u budžetu Bosne i Hercegovine za 1910. godinu za sve škole, uključujući i konfesionalne, bilo namijenjeno 2.332.176 kruna, dok su sredstva namijenjena za policiju iznosila 4.512.334 krune,²² što nedvosmisleno govori o tendencijama austrougarske politike u Bosni i Hercegovini. Uz to, Zakon o obaveznom osnovnom školovanju, donesen pred početak Prvog svjetskog rata, odnosno pred zalazak Austro-Ugarske monarhije, najvećim dijelom nije se mogao ni primijeniti zbog novonastalih ratnih okolnosti.

Osnovno muslimansko školstvo – mektebi nakon okupacije

Sliku stanja mekteba neposredno nakon austrougarske okupacije, pokazat će nam naredna tabela, izrađena na osnovu podataka o popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini 1879. godine:²³

Red. br.	Okrug	Broj sibjan mekteba	Muška djeca	Ženska djeca	Svega	Vjeroučitelji
1.	Sarajevo	100	3.541	1.407	4.948	100
2.	Travnik	100	2.805	969	3.774	105
3.	Banja Luka	62	2.040	1.104	3.144	63
4.	Bihać	132	3.720	2.169	5.889	144
5.	Tuzla	77	2.592	1.432	4.027	88
6.	Mostar	28	1.247	279	1.526	35
Ukupno		499	15.948	7.360	23.308	535

Ako se ovo stanje uporedi sa stanjem neposredno pred okupaciju (1877), može se zaključiti da se broj mekteba i učenika u njima smanjio skoro za polovinu, s obzirom da se broj sibjan-mekteba (1877) kretao oko 1.000, dok je učenika bilo 40.779 (28.445 muških i 12.334 ženskih).

Ovako stanje sibjan-mekteba tumači se posljedicom događaja koji su se desili za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine, odnosno novonastalim društveno-političkim, ekonomskim i kulturnim promjenama.

Pismenost (arapsko pismo) koju su muslimanska djeca do okupacije sticala u sibjan-mektebima, izgubila je značaj koji je do

TP²²PT Vojislav Bogićević, *Istorija razvitka osnovnih škola*, str. 144-145.

TP²³PT Državni arhiv Zajedničkog ministarstva finansija, 131, BH, 1881.

tada imala za Bošnjake u njihovom praktičnom i svakodnevnom životu. Pošto muslimanska djeca nisu pohađala osnovne škole, u kojima se učilo latinično pismo, nego su i dalje pohađala mektebe, u kojima se učilo isključivo arapsko pismo i vjeronauka, njihovo zaostajanje za djecom druga dva bosanska etnosa bilo je vrlo evidentno.

Austrougarska uprava u svojim službenim izvještajima definirala je mektebe kao “islamske vjerske škole čija se zadaća sastoji u tome da djeci obezbijede najnužnija vjerska znanja i da ih upute da napamet nauče bar najviše upotrebljavane stavove Kur’ana i vjerske propise, kao i da nauče arapske molitve i obrede bogoslužja”.²⁴

Nakon treće decenije austrougarske okupacije, stanje mekteba se, međutim, značajno popravilo, tako da statistike iz 1915. godine bilježe cifru od 1233 mekteba. Broj učenika, međutim, nije rastao srazmjerno broju mekteba. Tako, npr., 1911/12. školske godine u 1216 mekteba bilo je upisano 55.217 djece, a 1915. godine u 1233 mekteba 53.069 djece. (*Državni arhiv ZMF* 692 BH, 1917). Ovo stanje tumači se činjenicom da je jedan broj muslimanske djece bio upisan i u narodne osnovne škole u skladu sa Zakonom o obaveznom osnovnom školovanju, koji je donesen 1911. godine.

Porast mekteba, međutim, bio je odgovor bošnjačke strane na sve veće pritiske austrougarske prosvjetne politike, odnosno masovnog otvaranja osnovnih škola, u kojima su se trebali školovati pripadnici svih konfesija.

Pokušaj reforme sibjan-mekteba

Nezadovoljni novom upravom, nakon odlaska Turske, Bošnjaci nisu ni pokušali da prihvate ono što im je nametala nova vlast, nego su se fanatično držali svoga već uhodanog sistema osnovnog-mektebskog i srednjeg – medresanskog obrazovanja. Sibjan-mektebi, sa svim svojim nedostacima, i dalje su ostali temelj osnovnog obrazovanja, zasnovanog na učenju arapskog pisma, Kur’ana i osnovnih elemenata vjeronauke. Novonastale društvene promjene, nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, a naročito prodor zapadnoevropske kulturne komponente, sveli su ovaj vid obrazovanja na izuzetno nepovoljan status. Nova vremena

TP²⁴PT Isto, 14.692 BH, 14. 08. 1912.

zahtijevala su promjene i prilagođavanje novonastalim prilikama. Postojeća koncepcija sibjan-mekteba morala je doživjeti ozbiljne promjene. Naprednija muslimanska inteligencija sve više je to uočavala i tražila njihovu reformu. Rasprave oko uvođenja bosanskog jezika u mektebsku nastavu bile su sve življe i prisutnije. S druge strane, snažan uticaj na muslimansko školstvo imali su konzervativni ulemanski krugovi, koji su uporno branili svoje stavove, tvrdeći da je turski jezik – jezik vjere, da je on dio našeg kulturnog nasljeđa, koga se muslimani ne smiju odricati i da je njegovo mjesto odmah iza arapskog jezika, kao jezika objave.

Međutim, ni zagovornici reforme mekteba nisu odustajali od svojih stavova, iznoseći brojne nedostatke ovih ustanova, kako u organizacijskom tako i u metodološkom pristupu. Kritike su se posebno odnosile na dužinu trajanja mekteba, na raznovrsnu dob učenika, na dobrovoljnost pohađanja, na nedostatak termina školske godine i dr. U mektebima nije bilo razreda, niti nastavnih grupa. Muallim je zasebno poučavao svako dijete, neracionalno trošeći vrijeme i energiju. Mektebsko školovanje trajalo je pet do osam godina, zbog čega su djeca ostajala prikraćena da nastave osnovno školovanje i steknu neka neophodna svjetovna znanja.²⁵

Zaključak

Okupacijom Bosne i Hercegovine (1878), muslimani se dugo vremena nisu snalazili u novim društveno-političkim i kulturno-prosvjetnim uvjetima. Njihov otpor austrougarskoj politici, makar i na vlastitu štetu, manifestirao se u svim segmentima života.

Tek nakon druge decenije okupacije, pojavile su se izvjesne naznake političkog i kulturnog buđenja muslimana. To se, prije svega, manifestiralo kroz pokret za vjersko-prosvjetnu i vakufsko-me'arifsku autonomiju, odnosno kulturno buđenje koje za to vrijeme poprima značajne razmjere. U tom periodu pokrenuti su novi listovi i časopisi, osnovana islamska dionička štamparija, kulturna i prosvjetna društva itd.

No, i pored toga, stanje opće prosvijećenosti muslimana bilo je i dalje zabrinjavajuće. Prema zvaničnim podacima, 92% muslimanske populacije je i dalje bilo nepismeno, dok je samo 2% muslimanske djece bilo uključeno u državne osnovne škole.

²⁵ Šemsuddin Sarajlić, *Nastava u muslimanskim školama*, str. 541.

Osnovni prioritet austrougarske politike u Bosni i Hercegovini bio je jačanje sistema i njegovih zaštitnih mehanizama, o čemu najbolje svjedoči činjenica da je budžet za policiju bio dva puta veći od budžeta namijenjenog za sve škole na području Bosne i Hercegovine, uključujući i konfesionalne.

Sve to govori u prilog činjenici da su muslimanima u Bosni i Hercegovini bile neophodne brze i efikasne reforme obrazovnih i kulturno-prosvjetnih ustanova i nove intelektualne snage koje bi ih pokrenule u pravcu bržeg i svestranijeg napretka.

LITERATURA

- Bogićević, Vojislav: *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463-1918*, Sarajevo 1965.
- Dlustuš, Ljuboje: *Školske prilike u Bosni i Hercegovini od okupacije do danas*, Školski vjesnik, Sarajevo 1894.
- Državni arhiv Zajedničkog Ministarstva Finansija 131, BiH 1881.*
- Hadžijahić, Muhamed: *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1987.
- Imamović, Mustafa: *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1996.
- Kemura, Ibrahim: *Vakufski konvikti*, Glasnik VIS br. 1-2, 1970.
- Nametak, Alija: *Statistički podaci o broju stanovnika u Bosni i Hercegovini u posljednjih sto godina u odnosu na muslimane*, Glasnik VIS, br. 3-5, XXI, 1958.
- Papić, Mitar: *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije 1878-1918*.
- Sarajlić, Šemsuddin: *Nastava u muslimanskim školama u Bosni i Hercegovini s obzirom na Istok*, Školski vjesnik, Sarajevo 1907.
- Stenografski izvještaj o sjednicama Bosansko-hercegovačkog sabora*, Svezak I, III Sarajevo 1910.

الدكتور بلال حسانوفيتش، كلية التربية الإسلامية، زينيتسا
احتلال البوسنة والهرسك من قبل مملكة الماجر - النمسا والظروف السياسية،
والاجتماعية، والثقافية والدينية الجديدة

خلاصة البحث

يعيش المسلمون بعد احتلال البوسنة والهرسك من قبل مملكة الماجر - النمسا (سنة ١٨٧٨) تحولات اجتماعية وثقافية كبيرة. كثير من العلاقات الاجتماعية والثقافية بين البوسنة والهرسك والمراكز السياسية والثقافية في الشرق انقطع تماما. اضطر مسلمو البوسنة والهرسك إلى الخيار بين موروثات الحضارة الغربية والذوبان. وكانت طريق تقبلهم لتلك التقاليد صعبة جدا فهاجر عدد كبير منهم إلى تركيا.

مضت الستتان من الاحتلال دون تقلبات سياسية، ودينية، وثقافية كبيرة. ظهرت الحركات الثقافية والسياسية التي أثرت على الساحة البوسنوية في نهاية القرن ١٩ وبداية القرن ٢٠. طالب من خلالها مسلمو البوسنة والهرسك بالاستقلال الديني والاستقلال الإداري للأوقاف. وأقيمت المشاريع الثقافية، والاقتصادية، والخيرية الكثيرة التي أدت إلى ازدياد الوعي الثقافي والديني لدى الملمسين في البوسنة والهرسك.

وحاولت الإدارة النمساوية- الماجرية فرض التعليم الابتدائي الموحد لأتباع الأديان الثلاثة (لجميع). عارضت الكنيسة الكاثوليكية ذلك المشروع، كما عارضه الجزء المحافظ من المسلمين الذين رفضوا كل ما يأتي من الغرب وخاصة تعليم البنات.

التعليم الابتدائي عند المسلمين (كتاتيب المساجد) يسجل نجاحا كبيرا بعد ٣٠ سنة من الاحتلال رغم أن التعليم الحكومي لم يشمل غير ٢٪ من الأطفال المسلمين، الأمر الذي كان ينتقده بشدة ممثلو المسلمين في البرلمان.

AUSTRO-HUNGARIAN OCUPATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND NEW SOCIALLY POLITICAL, CULTURAL AND RELIGIOEDUCATIONAL STATE OF AFFAIRS

Summary

After the occupation of Bosnia and Herzegovina by Austro-Hungarian Monarchy (1878), Muslims in B&H undergo great social, political and cultural changes. Numerous cultural, political and economic relations between Bosniacs and far away centers of Islamic, political and cultural life of the Islamic world were almost broken. Bosnian Muslims were forced to choose between the tradition of western civilization and disappearance. The road of their adaptation was very difficult and painstaking, and for many Bosnians that was the reason for moving from Bosnia, mostly to Turkey.

Not any important political, cultural or religious movements marked the first two decades after the occupation. First movements important for Bosnian cultural and political scene started at the end of IX and the beginning of XX century. This period was characterized by Bosnian demands for religioeducational and vakuf- me'arif authonomy, and by many other culturally-educational, economic and humanitarian projects that stirred the consciousness of Bosnian Muslims about the necessity of cultural and national emancipation.

On an educational level Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina attempts to introduce common (for all the three confessions) primary education, but it encounters the resistance of both the Catholic Church and the conservative Bosnian Muslims. They were vigorously against all innovations that come from the West, and the resistance to educating Muslim females was especially strong.

The basic Muslim education – mektebs, three decades after the occupation, gives some positive results although only 2% of Muslim children attended state-run schools. This was the subject of vehement critique of the state educational politics by some Bosnian members at the Bosnian Parliament.